

A középkori írók nagy részénél megtalálható, úgyszólván önbecsémérő szerénységet nem kellett volna szerzőnek készpénz gyanánt fogadnia; Jordanes is csak a szokásnak hódol, midőn Római története kezdő soraiban azt írja, hogy az eseményeket tehetségéhez mérten a „tudósok számára nagyon egyszerűen mondja el, inkább a középszerűeknek szánta művét, a kik minden félreértés nélkül megértik azt, a mit olvastak“. (141. l.) Milyen hamisan ítélnénk pl. Toursi Gergelyről, ki azt vallja magáról, hogy még a nyelvtan leg-elemibb szabályait sem ismerte s azért művét „kevésbé díszes nyelven“ tudja előadni, ha szóról-szóra vennők szavait!

Művének mindenesetre irodalomtörténeti fontossága van az által, hogy oly írók műveit tartotta fenn az utókor számára, melyek elvesztek; így *Cassiodorus*-ét, kit a szerző következetesen (és helytelenül?) *Cassiodorius*-nak ír, ki Teodorik gót király kívánságára megírta a gótok történetét; továbbá a *Cassiodorus*tól is fölhasznált *Ablabius* és végül *Priscus Rhetor*; szerző *Priscus*-nak tulajdonítja többek között Attila jellemzését, a két galliai hadjáratnak elbeszélését, Attila halálát, temetését, birodalmának fölbomlását s ezek a részek „Jordanes vezérnyoma daczára is“ — „fénylapjai“ az ő művének. A mi végül Jordanes művének belső értékét illeti, utalunk *Márki Sándornak* a szerzőtől föl nem használt munkájára: A középkor főbb krónikásai (Budapest, 1900), mely részletesen szól Jordanesről is.

Még csak néhány megjegyzést! Németesnek tartjuk az idegen nevek megrövidítését, mint pld. (6. l.) Alanoviamuth, Alanoviiamuthis helyett; szerintünk helytelen „Turi“ Gergelyt írni „Toursi“ helyett, az előbbit még magyarnak nézhetné valamely nem szakember, a kik számára a fordítás tulajdonképpen készült; néha következetlenül *Rikimert*, *Recimert* ír. Ezek azonban csekélységek, a fődolog az, hogy a fordítás hű, megbízható, jegyzetei a szükségesekről teljesen tájékoztatnak. Őszintén üdvözljük a derék munkát, melynek megszerzését ajánlhatjuk az érdeklődők figyelmébe, de üdvözlőnk kell a fáradhatatlan szerkesztőt is, kinck buzgótsága lehetővé tette vállalkozásának megszilárdulását.

Dr. Lukinich Imre.

Eötvös és Kemény.

Válasz dr. Rác Lajos úr bírálatára.

Sok köszönettel tartozom dr. Rác Lajos úrnak és az *Erdélyi Múzeum* 1905 januárius havi bírálatára sem kívánok személyi okból válaszolni. Tisztán tárgyi okból tartom fontosnak a választ, mert életbevágó kérdések tisztázása forog fönn, melyet az olvasók érdekében is meg kell oldani. Ha tévedtem, köszönettel kell fogadnom

a helyreigazítást; ha pedig helyesnek tekintem nézetemet, legalább egy-két okkal illik támogatnom fölfogásomat.

Első fontos kifogása Rácz úrnak: Bodnár realistának nevezi Eötvöst, holott mi őt idealistának tartjuk; Bodnár a 30-as, 40-es években a realizmus uralmáról beszél, holott e két évtizedes nemzeti művelődésünk történetében a *lángoló eszményiség* korszakának nevezhetjük. Bizonyításul fölhozza Rácz, hogy e kor vezéralakjai nem realis érdekekért (talán Széchenyit kivéve), hanem csupa ideálokért küzdöttek s így joggal nevezhetők idealistáknak, koruk az idealizmus korának.

Ezen az ellenvetésen, melyet milliószor hallottam, azért ütköztem meg, hogy nem laikus, hanem egy jónevű bölcselel emelte, a ki tudja, hogy az ideális napokban háttérbe szorítjuk az egyént s a fajnak, a nemnek, a nemzetnek tulajdonítunk életet, az egység, a haza szempontja az uralkodó; míg rendes időkben az alkotó rész, az egyén, az asszony, a gyermek, a hívő, az alattvaló, a szolga stb. szabadságának, önállóságának, egyenlőségének, testvériségének eszméje vezérel bennünket. A ki egy kissé betekint a bölcészet, a jog stb. történetébe, rögtön látnia kell ezt a világfölfogást. Realis időkben az értelem uralkodik, mely az egyént teszi vizsgálódása tárgyává és belőle indul ki; ideális időkben pedig kisebb-nagyobb mértékben mindnyájan sociologok vagyunk, tehát az egység a genus, a faj, a nemzet szempontját tartjuk magunk előtt.

A második ellenvetés, hogy már az 1840 körüli időre teszem az idealizmus halavány megjelenését. Azelőtt a hullám közepét az ideal-realizmus szóval jeleztem. De mikor az irodalmakban a népies megjelenésén töprenkedtem és a különféle irodalmak történetíróinál e jelenség okát kerestem, csakhamar beláttam, hogy az nem egyéb, mint az idealizmus hatása, mert a népnél van a hagyomány, a magyaros, a nemzeties.

Azon is megütközik t. ismertetőm, hogy Jókait idealistának nevezem, holott „alig van regényíró, a ki oly magas piederstálra helyezné a nőt, a ki oly szép és nemes alakokat rajzolna, mint Jókai? a ki, bár nem realista, rendszerint ellenébe állítja a családi érdekeknek a szerelmet, az egység érdekénél előbbre helyezi a szív jogát s épp oly fokra becsüli a női szemérmetet és méltóság-érzetet, akárcsak a realizmus poetája!”

Pedig Jókai erősen idealista, a ki mondhatni kezdettől fogva a magyar faj, nemzet és haza szempontjából indult ki és különösen annak a fölfogásnak volt igazi tolmácsa, a hogy az ötvenes, hatvanas, hetvenes években a magyar leányt és asszonyt szerettük rajzolni, mikor még kissé távolestünk a mai idealizmustól. Ezért nincs meg benne a mostani érzékiség. Rendesen kétféle nőt szeret bemutatni: angyalt vagy ördögöt s a magyar leány és asszony nála majd mindig angyal. A magyar férfi pedig erős akarátú, bátor, vitéz,

hős, a ki a legmerészebb föladataira vállalkozik. A magyar dicsőség, a nemzeti önállóság és függetlenség az ő ábrándja. Az effajta írónknál majdnem lehetetlen a lélektani igazság, annyira rabjai a faji szempontnak, a magyar dicsőítésének: mégis szívesen olvasta a külföld is, mert a nemzeti és férfias akarat megnyilvánulása rendkívül tetszik ideális időkben.

Rác Lajos úr utolsó kifogása, hogy habár sok részben igazat ad nekem az idők folyása, mégis túlzásnak tekintti, ha én a Vörösmarty-, Széchenyi- és Rákóczi-ünnepekben, mely utóbbit a kassai püspök és a jászói prépost látszottak rendezni, a katolikus szellem emelkedését látom. Végül int, hogy „azzal B. nem szolgálja ügyét, ha az eszmények igazi értelmét félremagyarázza s oly dolgokat is előránt elmélete magyarázására, a melyek erre nem alkalmasak“.

Biz' ez roppant fontosságú ellenvetés. Nagyon érzem a súlyát. De ha közelebbről vizsgáljuk, mindjárt észrevesszük, hogy lehetetlen váddal sújt ellenfelem. Mivel a haladás egy-egy hullámában az egyik fele a realismus, vagyis az értelem kora, nagyon természetes, hogy minden vallás érzi az értelem súlyát, nyomását és bátran mondhatni, hogy például 1660-tól fokozatosan növekedett a kath. egyházban is a protestáns szellem éppen úgy, mint a XVIII. század második felében egész 1815-ig jelentkezett a katolikus szellem. 1815-től újra protestánsok lettek még a tekintélyi vallások is. Persze csak módjával. Erre tömördek adattal szolgál a theologia és vallás története. Ma pedig rendkívül érdekes látni a protestáns vallás belső küzdelmét, bomlását, a piarista és más katolikus törekvéseket. Világszerte akkora erővel lép föl bensőnkben a tekintély és hagyomány elve, hogy mindazon intézmények, melyek a szabadságon, az értelmén alapúlnak, mint a protestantismus, a parlament, az egész alkotmány élete bomladozik. A realismus ugyanis abból indul ki, hogy az emberi természet jó, tehát csak szabaddá kell tenni; az idealismus azonban a tekintély és hagyomány elvét vallja, a rendet követeli és az emberi természet gyarlóságát, féktelenségét vallja. Ez magyarázza meg, hogy mindenfelé annyi protestáns, zsidó tér át a kath. vallásra, vagy legalább gyermekeit nevelteti benne, hogy híres katolikus papok szent beszédén annyi protestáns és zsidó van jelen. Ezelőtt 50—70 esztendővel éppen az ellenkező történt.

Rác Lajos úr végül izléstelennek találja egy-két polemiamat. Megengedem. Az úgynevezett izlés alatt a gyöngéd, szelid, udvarias modort értjük a vitában. 1890 előtt én is ilyen voltam, vagy legalább erre törekedtem. Az erkölesi törvény fölfedezése után azonban valami furor apostolicus fogott el és sokszor kiméltelen vagyok kivált olyanokkal, kik fitymálják fölfedezésem nagyságát és nem értik végtelen fontosságát s az én magyarázataim helyett a régi semmitmondó okokkal állanak elő s fájdalom, ilyen még a legtöbb tudós írása, előadása.

Bodnár Zsigmond.